

**İLKÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN KAYNAŞTIRMA
UYGULAMASIYLA İLGİLİ TUTUM VE GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ (KARS İLİ ÖRNEĞİ)**
**The Evaluation of Manners and Point of Views Related to Mainstreaming
Education Having Responsibilities of Students Who are in Needs of Special
Education for Primary Education (Example of Kars)**

Ali Osman ENGİN

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü, Kars
a.osmanengin@mynet.com

Rasim TÖSTEN

Arş. Gör. Dicle Üniversitesi Z. G. Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri ABD, Diyarbakır
rasimtosten@hotmail.com

M. Dursun KAYA

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi
Erzurum Meslek Yüksek Okulu, 25240, Erzurum
dursun@atauni.edu.tr

Yavuz Selim KÖSELİOĞLU

Okul Öncesi Öğretmeni

Öz

Engelli çocukların sosyal ortamla bütünleşmeleri ve akran gruplarının onları oldukları gibi kabullenerek sürece kazandırmaları amacıyla geliştirilen kaynaştırma programlarının önemi büyüktür. Türkiye'deki bu uygulamalarda öğretmenlerin kaynaştırma programları konusundaki yetersizliği gözden kaçmayacak derecede problem oluşturmaktadır. Öğretmenlerin yükseköğrenimleri süresince konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları ve mesleki yaşamlarında bu tür durumlarla karşılaştıklarında zorlandıkları görülmüştür. Yapılan durum tespit çalışmalarında özellikle sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma problemlerine ilişkin görüşleri olumsuz olmuştur. Ebeveynlerin ise kaynaştırma programları hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları gözlenmiştir.

Bu çalışma Kars ilinde kaynaştırma sınıfları uygulamasının sınırlılıklarının ne olduğunun tespit edilmesi ve gerekli önerilerin sunulması amacıyla hazırlanmıştır. Amaçsal örnekleme yoluyla seçilen Kars il merkezinde görevli kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin tutumlarını belirlemek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek, derecelendirme formunda 5 seçeneğe ayrılmıştır.

Birinci bölümde araştırmanın kuramsal temelleri üzerinde durularak gereken teorik boyut tamamlanmıştır. Aynı zamanda araştırma ile ilgili literatür taraması yapılmış ve farklı çalışmaların ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise, hazırlanan ölçek uygulanarak veriler toplanmış ve bu veriler araştırma yöntem ve teknikleri çerçevesinde raporlaştırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde de, elde edilen veriler istatistikî yöntemlerle değerlendirilerek sonuçlandırılmış ve gereken önerilerde bulunulmuştur. Çalışmanın Kars ilindeki öğretmen ve ilgili alanda çalışan görevlilerin yerel kültürel değerlerin ve kültür yapılarının geliştirilmesine katkı sağlamalarına yardımcı olacağına inanılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Özel eğitim, kaynaştırma sınıfları, engelli öğrenciler

Abstract

The importance of education Programmes related to educational activities fort he students to become close friends to help them to be the central factors of educational experiences by having the other agual friend groups accept them with their special features and succeeding to help them to become together with the social environment.It was found out that the teachers' disabilities on the education of becoming close friends reasoned very critical problems in the applications happened in Turkey. It was undrstood that the teachers had some difficulties when they were faced these kinds of problems because of not having enough information while studying at universities. During the situation (position) analysing studies especially the point of views of primary education of developing close friendship activity class room teachers were not positive. On the other hand it was also understood that the parents didn't have enough information about the educational activities to maket he students become close friends (to eachothers).

This study was carried out fort he aim of producing the necessary suggestions and for understanding what the educational limitations of becoming close friends in Kars.

In this study a scala was prepared fort he aim of defining the manners and point of views of teachers being busy on duty with educating and teaching in classrooms for causing to become firm friends in the same school. The scala was a credible one having credibility and validity counted by the experts.

In the first chapter, the necessary theoretical dimension was prepared by investigating the historical background. On the other hand some other studies studied on and their data were put into account.

In the second chapter, the collected data, as a result of applying the scala, were reported by the way of sutable researching methods.

In the last chapter of the study, the handed data were evaluated by using statistical techniques and then some suggestions were suggested.

It was believed that this study helped the teachers and duty persons to develop the local cultural values and forms.

Keywords: special education, mainstreaming classes, diasbility student

GİRİŞ

İnsanlar arasında sayılamayacak kadar çok değişik yönler olduğu bilinmektedir. Bu değişiklik çok farklı yeteneklerin, davranış biçimlerinin, psikolojik ve sosyolojik etkilerin sonucunda oluşmuştur. Davranış değiştirme ve geliştirme süreci olan eğitim, bireysel özelliklerin ayrıntılı bir

şekilde ele alındığı süreçtir. Bu bağlamda yürütülen eğitim- öğretim faaliyetlerinin etkili olmasını sağlamak için dikkat edilmesi gereken önemli bir etken bireyin her boyuttaki özellikleridir.

Normal insanlardan anlamlı farklılık gösteren özel gereksinimli insanlar toplumun her kesiminde görülebilir. Bu insanlar hiçbir şekilde toplumun sahip olduğu hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılamaz. Özellikle eğitim ve öğretim gibi çok önemli bir süreçten onların mahrum bırakılması kabullenilemez bir problemdir. Bu nedenle özel gereksinimli öğrenciler için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir.

Özel Eğitim

1997’de yürürlüğe giren 573 sayılı kanun hükmünde kararnamenin 3. maddesi b fıkrasına göre “*özel eğitim, özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri ile onların özür ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitimidir.*”

Meyen (1996) ise özel eğitimi, normalden farklı güçlüğü olan bebek ve çocukların özel gereksinimlerini karşılamak için desenlenmiş öğretim faaliyetlerinin tamamını kapsadığını belirtmiştir¹.

Özel eğitim, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, üretici ve mutlu bir vatandaş olarak yetişmelerini, toplum içinde bağımsız yaşamaları ve kendi kendilerine yeterli bir duruma gelmelerine yönelik temel yaşam becerilerini geliştirmelerini hedeflemektedir ve mesleğe hazırlanmalarını amaçlamaktadır (Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği, madde 5). Çocuğun içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması, akranlarının çocuğu kabullenmesi amaçlanmaktadır. Özel gereksinimli öğrencilerin ailedeki diğer kardeşleri ve akranlarıyla aynı okula gitmeleri, aynı yaştaki akranlarıyla aynı sınıfta bulunmaları, öğrenciye ve öğretmene duydukları destek özel eğitim gereksinimlerinin sağlanması amaçlanmaktadır².

Özel Eğitime İhtiyacı Olan Birey

Tüm çocuklar fiziksel, duyuşsal, bilişsel ve devinimsel anlamda birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılık boylarındaki uzunluğu- kısalığı, hislerindeki duygusal yoğunluğu, yeteneklerindeki farklılığı, öğrenmelerindeki hızı ortaya koyar. Ancak özel gereksinimi olan birey söz

¹ Akt. AKÇAMETE A. G., 2009: **Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim** (2. baskı) Ankara: Kök Yayıncılık, 42.

² EURYBASE 2009: **Türk Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi**. Ankara: European Commission, 242.

konusu olduğunda diğer çocuklara benzerliklerinden daha çok farklılıkları dikkate çarpar. Bunun nedeni ise bazı engel türlerinin öğrenmedeki etkisidir³.

Özel eğitime ihtiyacı olan birey, çeşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleriyle eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı farklılık gösteren bireyi ifade etmektedir⁴. Özel gereksinimi olan bireyler ya da özel eğitime ihtiyacı olan bireyler ifadesi akranlarına göre anlamlı farklılığı olanları kapsar. Akranlarına göre daha yetersiz olanlar ve akranlarına göre fazla veya daha gelişmiş özelliği olanlar (üstün yetenekliler gibi) bu grupta değerlendirilir. Bu durumda kullanılan ifadenin bütünleştirici özelliğinin olduğu söylenebilir⁵.

Özel Eğitime İhtiyacı Olan Bireyin Belirlenmesi

Bireyin eğitsel değerlendirme ve tanınması Rehberlik Araştırma Merkezlerinde (RAM) oluşturulan Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu tarafından nesnel, standart testler ve bireyin özelliklerine uygun olarak hazırlanmış ölçme araçlarıyla yapılır. Tanılamada bireyin; tıbbi değerlendirme raporu, zihinsel, fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişim öyküsü, tüm eğitim hizmetlerinden yararlanma süresi, yeterlilikleri, performansı ve çocuğun kayıtlı olduğu okuldaki sınıf öğretmenleri tarafından hazırlanan bireysel gelişim raporları dikkate alınır⁶. Özellikle sınıf öğretmenlerinin bu konuda vereceği karar, öğrencinin eğitsel değerlendirmesinde yakından ilişkili olduğu için çok fazla önemsenir.

Özel gereksinimli bireylerin toplumsal yaşam içinde bağımsız olarak yaşayabilir hale getirebilmek için yapılması gerekenler iki grupta ele alınabilmektedir. Bunlar:

- a) Yaşadığımız çevreyi özel gereksinimli bireylerin kullanabilecekleri hale getirmek
- b) Özel eğitim aracılığıyla özel gereksinimli bireylere bilgi ve beceri kazandırmak⁷.

Özel gereksinimli bireylerin toplum hayatında bağımsız yaşayabilmelerinde önemli olan diğer bir etmen de onlara özel eğitim aracılığıyla gereksinim duydukları bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Bu da

³ AKÇAMETE A. G., 2009: 32.

⁴ EURYBASE 2009: 235.

⁵ AKÇAMETE A. G., 2009: 33.

⁶ EURYBASE 2009: 239.

⁷ KIRCAALİ-İFTAR, G. 1998: **Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim**. S. ERİPEK (Ed.), Özel Eğitim (1-14). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

özel eğitim ile olmaktadır⁸.

Akranlarına göre anlamlı farklılık gösteren öğrencilerin eğitim ve öğretim ihtiyacının karşılanması için özelliklerine göre oluşturulan çeşitli eğitim uygulamaları vardır. Bilim sanat merkezleri, iş okulları, mesleki eğitim liseleri, hastane okulları, işitme engelliler okulu, görme engelliler okulu vb. eğitim kurumları bu amaçla kurulan eğitim müesseselerinin bazılarıdır. Bunun yanında Amerika'da kabul görüp tüm dünyada hızla yayılan "kaynaştırma uygulamaları" vardır.

Kaynaştırma Sınıfları Ve Uygulaması

Kaynaştırma, gerektiğinde sınıf öğretmene veya özel gereksinimli öğrenciye özel eğitim desteği sağlanması şartı ile özel gereksinimli öğrencilerin normal eğitim ortamlarında eğitimine devam ettirilmesidir⁹. Başka bir tanıma göre kaynaştırma, "özel gereksinimli öğrencilerin gerekli destek hizmetler sağlanarak, tam ya da yarı zamanlı olarak kendisi için en az kısıtlayıcı eğitim ortamı olan normal eğitim sınıflarında eğitim görmesidir."¹⁰.

Kaynaştırma yoluyla eğitim; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır.

Kaynaştırma programının başarılı yürütülmesi için çeşitli değişkenlere dikkat edilmelidir. Bu değişkenler; okul yöneticileri, öğretmenler, veliler, kaynaştırma öğrencileri, normal öğrenciler ve fiziki ortamdır¹¹.

Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini öncelikle yetersizliği olmayan akran gruplarıyla birlikte sürdürmeleri esas alınır. Bu uygulama aynı ortamda tam zamanlı olarak sürdürülebileceği gibi yarı

⁸ ERİPEK, S. 1986: "Özel Gereksinimli Çocukların Normal Sınıflara Yerleştirilmesi "Kaynaştırma"". Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(2).

⁹ KIRCAALİ-İFTAR, G. 1992: "Kaynaştırma Becerileri Öz-Değerlendirme Aracı". Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5, 119-129 Eskişehir; OSBORNE, A. G.-DIMATTIA, P. 1994: "The Least Restrictive Environment Mandate: Legal Implications". Exceptional Children, 61(1), 6-14.

¹⁰ KIRCAALİ-İFTAR, G. 1992.

¹¹ DİLER, N. 1998: "Kaynaştırma Kavramı, Kaynaştırma Uygulamaları Ve Etkili Kaynaştırma İçin Yapılması Gerekenler". 8. Ulusal Özel Eğitim Kongresi, Edirne.; KIRCAALİ-İFTAR, G. 1998.

zamanlı olarak da sürdürülebilir. Yarı zamanlı kaynaştırma uygulamaları, öğrencilerin bazı derslere normal akranlarıyla birlikte aynı sınıfta ya da ders dışı etkinliklere birlikte katılmalarıyla gerçekleştirilir. Kaynaştırma eğitimi bireylerin eğitim performansına ve öncelikli ihtiyaçlarına göre planlanır. Öğrencilerin takip ettikleri programlar esas alınarak ihtiyaçları doğrultusunda Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) hazırlanır.

Kaynaştırma eğitimi yapılan kurumlarda BEP geliştirme birimi oluşturulur. Bu kurumlarda öğrencinin özelliğine uygun ortam düzenlemeleri yapılır. Gerekli özel eğitim araç- gereçleri sağlanır ve destek eğitim odası açılır.

Türkiye’de özel eğitime ihtiyaç duyan tüm bireyler ister engelli ister üstün yetenekli olsun kaynaştırma eğitiminden yararlanabilirler. Özel eğitime ihtiyaç duyan birey özel eğitim hizmetleri kurulu ve rehberlik araştırma merkezi (RAM) uzmanlarının incelemesi sonucu kaynaştırma eğitiminden yararlanacağına karar verilirse kaynaştırma eğitimine alınır. Üstün yeteneklilere ise; örgün eğitimlerini aksatmayacak şekilde bilim sanat merkezlerinde özel eğitim verilir¹².

Sınıflarında kaynaştırma uygulaması yapılan sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerini konu alan bir araştırmada¹³ öğretmenlerin %55’i kaynaştırmanın şu an yararlı bir uygulama olmadığını ve tamamlanması gereken pek çok eksiği olduğunu, %65’i kaynaştırma uygulamasının işlerini zorlaştırdığını, %67’si kaynaştırma uygulamasında sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenler kaynaştırmanın başarılı olabilmesi için; sınıf öğretmenin, okul idaresinin, kaynaştırma öğrencisinin ailesinin, yardımcı hizmet görevlilerinin, okuldaki diğer öğretmenlerin eğitilmesi, ayrıca okulun fiziksel imkânlarının artırılması, sınıf öğretmenin kaynaştırmaya yönelik tutumunun değiştirilmesi ve özel eğitim desteği sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.

İyi bir kaynaştırma uygulamasının gerçekleşmesi için; başta okul müdürü olmak üzere tüm okul çalışanları, özel gereksinimli öğrencilere karşı kabul etmelidirler. Sınıf öğretmenlerinin tutumları, kaynaştırmanın başarısında çok önemlidir. Öğretmenlerin çocukların eğitimi üzerinde önemli bir sorumluluğu taşımaktadır. Genel eğitim sınıfları, tüm öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak, öğrenmelerini kolaylaştıracak biçimde

¹² EURYBASE 2009.

¹³ UYSAL, A. 2003: “**Kaynaştırma Uygulaması Yapan Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri**”. 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi. Ankara, Kök Yayınevi.

düzenlenmelidir. Genel eğitim sınıflarında tüm öğrenciler, birlikte öğrenme, oynama, eğitsel ve sosyal etkinliklere katılma fırsatlarına sahip olmalıdırlar. Kaynaştırma sınıfındaki diğer öğrenciler özel gereksinimli öğrenciler hakkında bilinçlendirilmeli ve bilgilendirilmelidirler. Kaynaştırma eğitiminin başarıyla uygulanabilmesi için genel eğitim sınıfındaki özel gereksinimli öğrenciye ve öğretmene, gereksinimlerine yönelik destekleyici özel eğitim hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca tüm velilerle işbirliği sağlanmalıdır¹⁴.

Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı

Bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) çocuğun performans düzeyi dikkate alınarak hazırlanan öğretim materyalidir. BEP geliştiriminin öğeleri; çocukla ilgili verilerin toplanması ve karar verilmesi, performans düzeyinin belirlenmesi, öncelikli gereksinimlerinin saptanması, performans düzeyine göre öğretim plânlarının hazırlanması ve öğretimin değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır¹⁵.

BEP; her bir engelli çocuk için yazılı olarak, bölge eğitim kurumu veya eğitim ünitesi tarafından geliştirilen ve özel gereksinimi olan öğrencilere yönelik, başta öğrenciler olmak üzere öğretmenlerin, anne-babaların ya da koruyucu ailelerin de ihtiyaçları gözetilerek oluşturulmuş özel öğretim programıdır¹⁶. Bir BEP şunları içerir:

1. Çocuğun mevcut eğitim performansını,
2. Kısa dönemli eğitim hedeflerini de içeren yıllık amaçlarını,
3. Çocuğa sağlanabilecek özel eğitim hizmetlerini ve çocuğun normal eğitim programlarına ne ölçüde katılabileceğini,
4. Bu tür hizmetlere başlanması için düşünülen zamanı ve devam edeceği süreyi, uygun amaç, ölçüt, değerlendirme sürecini, öğretim amaçlarının değerlendirilmesi için gerekli olan zaman çizelgesini.

Kaynaştırma Uygulamalarında Sorunlar

Türkiye’de kaynaştırma uygulamasının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için mevcut yasa ve yönetmeliklerde yapılması gereken değişikliklere karşın, kaynaştırma uygulamalarında da düzenlemelere gidilmelidir. Kaynaştırmadaki genel sorunlar; yeterli personelin olmaması,

¹⁴ KARGIN, T. 2004: “**Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri**”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 1–13. Ankara.

¹⁵ http://okulweb.meb.gov.tr/75/01/306898/index_dosyalar/BEP.doc (17.01.2010).

¹⁶ FICUS, E. D.-MANDELL, C. J. 1983: **Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Geliştirilmesi**. AKÇAMETE, G. (Ed.), Çev. ŞENEL, H. G. ve TEKİN, E. ÖZKAN Matbaacılık Sanayi, Ankara.

sınıfların ve okulların kaynaştırma uygulaması için fiziki uygunluğu taşımaması, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin kaynaştırmayla ilgili yeterli bilgiye sahip olmaması olarak sıralanabilir¹⁷

Ülke genelindeki okullarda kaynaştırma uygulamaları genel anlamda benimsenmemekte, öğretmenler ve müdürler tarafından kabul edilmemektedir. Öğretmenlerin, ebeveynlerin, müdürlerin ve müfettişlerin yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Öğretmenlere ve öğrencilere sağlanması gereken destek hizmetleri ile okullarda kaynaştırma uygulamaları için uygun koşullar yetersizdir, özel eğitim hizmetleri yönetmeliğinde belirtilen ilkeler ve işleyiş gerçekleştirilememektedir. Ayrıca engelli olmayan çocuklar da akranlarını kabul etmedikleri görülmektedir¹⁸.

İlgili Çalışmalar

Kaynaştırma konusunda 1980- 2005 yılları arasında yapılan Türkçe yayınlar konularına göre dört grupta toplanabilir: Kaynaştırma kavramı, ilkeler, sonuçlar ve kaynaştırma hakkında genel bilgi; kaynaştırmaya ve engelli çocuklara / bireylere ilişkin tutum, görüş, bilgi, bakış açısı ile ilgili yayınlar; kaynaştırma uygulamalarına katılan öğrencilerin özellikleri ve diğer yayınlar¹⁹.

Öğretmenlerin engelli öğrencilerle ve kaynaştırmayla ilgili tutumları²⁰ ve düşüncelerinin²¹ araştırıldığı çalışmaların sonuçlarına göre,

¹⁷ ERİPEK, S. 2004: “Türkiye’de Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırılmalarına İlişkin Olarak Yapılan Araştırmaların Gözden Geçirilmesi”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 25–32. Ankara.

¹⁸ SUCUOĞLU, B. 2004: “Türkiye’de Kaynaştırma Uygulamaları: Yayınlar/Araştırmalar (1980–2005)”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 15–23 Ankara.

¹⁹ SUCUOĞLU, B. 2004.

²⁰ BATU, E. S. 1998: **Özel Gereksinimli Öğrencilerin Kaynaştırıldığı Bir Kız Meslek Lisesindeki Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüş ve Önerileri**. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.; DİKEN, H. İ. 1998: **Sınıfında Zihinsel Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Sınıf Öğretmenlerinin Zihinsel Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutumlarını Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu; KAYAOĞLU, H. 1999: **Bilgilendirme Programının Normal Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Ortamındaki İşitme Özel Gereksinimli Çocuklara Yönelik Tutumlarına Etkisi**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

²¹ AKÇAMETE, G.-GÜRGÜR, H.-KIŞ, A. 2004: “Okul Dışı Ortamlarda Özel Gereksinimli Öğrencilere Verilen Destek Hizmetlere İlişkin Gönüllü Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleri”. 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi’nde

öğretmenler özürlü çocuklar için kaynaştırma uygulamalarının gerekli olduğunu düşünmektedirler²². Ancak öğretmenlerden bazıları bu tür uygulamaların tam gün olarak uygulanmasını uygun görmemektedir.

Engeli olan ve olmayan çocuklara sahip anne babaların tutum, görüş ve düşüncelerinin incelendiği sekiz çalışmada, anne babaların genel anlamda kaynaştırmaya yönelik olumlu görüşleri olduğu; ancak hem engelli hem de engelli olmayan çocuk anne babalarının mevcut uygulamalarla ve engelli çocuklarla ilgili endişeleri olduğu belirtilmiştir²³.

Engelli olmayan çocukların engelli akranlarına yönelik tutumlarının incelendiği çalışmada; engelli olmayan öğrencilerin işitme engelli akranlarına karşı tutumlarının sınıf düzeyleri, birlikte öğrenim görme süreleri, kullandıkları iletişim yöntemleri ve işitme engeline ilişkin bilgilerine bağlı olarak değiştiği görülmüştür. Öğrencinin cinsiyetinin ve ailesinde engelli olup olmamasının tutumlara etkilemediği saptanmıştır²⁴.

Aydın ve Şahin yürürlükte olan kaynaştırma uygulamalarını, Özel

sunulmuş bildiri, Bolu.; UYSAL, A. 2003:

²² BATU, E. S. 1998:

²³ BAYKOÇ-DÖNMEZ, N.-AVCI, N.-ASLAN, N. 1997: “İlk ve Ortaöğretim Kurumu Öğretmenlerinin Engellilere ve Kaynaştırmaya İlişkin Bilgi ve Görüşleri”. 4. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi’nde sunulmuş bildiri. Eskişehir, Eylül; KARGIN, T.-ACARLAR, F.-SUCUOĞLU, B. 2005: “Öğretmen, Yönetici ve Anne Babaların Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi”. Özel Eğitim Dergisi, 4 (2), 55-76.; KÜÇÜKER, S.-KANIK-RIKHTER, N. 1994: “Normal Çocuğa Sahip Anne Babaların Özürlü Çocuklara Yönelik Tutumları” Özel Eğitim Dergisi, 1(4), 13-19. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.; METİN, N. 1997: “Anaokuluna Devam Eden 4-6 Yaş Grubundaki Çocukların Anne Babalarının Normal ve Özürlü Çocukların Kaynaştırıldığı Programlar Hakkındaki Düşüncelerinin İncelenmesi”. 5. Mithat Enç Günleri. Ankara: Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yayınları, 1999; ÖNCÜL, N.-BATU, S. 2004: “Eskişehir İlinde Kaynaştırma Uygulamasının Yapıldığı Bir İlköğretim Okunda Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri”. 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi’nde sunulmuş bildiri, Bolu.; ÖZBABA, N. 2000: Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul; TEMİR, D. 2002: Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

²⁴ KARGIN, T.-BAYDIK, B. 2002: “Kaynaştırma Ortamındaki İşitme Engelli Olmayan Öğrencilerin İşitme Engelli Akranlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişken Açısından İncelenmesi”. Özel Eğitim Dergisi. 3 (2), 27-39.

Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile karşılaştırdıklarında, kaynaştırma sınıflarının mevcudu, engelli öğrencilerin sosyal kabulleri için önlem alma ve bireysel gereksinimlerinin belirlenmesi, bireyselleştirilmiş eğitim planlarının uygulanması, öğretmen-aile işbirliği konularında, yönetmeliğin ilgili maddelerinde belirtilenden farklı uygulamalar yapıldığını görmüşlerdir²⁵.

Diken ise yaptığı araştırmada, sınıfında zihin özürlü öğrenci bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin zihin özürlü öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutumlarını karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin çok az bir kısmının sınıfında kaynaştırma öğrencisi olmasını gönüllü olarak istedikleri; diğer öğretmenlerin ise gönüllü olmadıkları; fakat okul yönetiminin kendilerine sormadan kaynaştırma öğrencilerini sınıflarına yerleştirdiğini belirlenmiştir²⁶.

Batu, Kırcaali- İftar ve Uzuner' in araştırmasına göre; öğretmenler, kaynaştırma öğrencileri için elverişli olan ve olmayan dersleri ayırmışlardır. Görüşlerine başvuru alan öğretmenlerin bir kısmı, kaynaştırma öğrencilerinin daha çok mesleki derslerde başarılı olduklarını ve kültür derslerinde ise başarısız olduklarını belirtmişlerdir. Başarılı olunan meslek dersleri arasında en sık verilen örnekler, el sanatları, makrame ve çiçek olarak görülürken; kaynaştırma öğrencilerinin başarısız oldukları meslek derslerinin başında, ev ekonomisi ve dikiş dersleri sayılmaktadır. Meslek derslerinin daha çok beceriyle ilgili olmasından dolayı, kaynaştırma öğrencilerinin de normal öğrenciler gibi, yeteneklerinin olduğu branşları seçmelerinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Öğretmenler kültür dersleriyle ilgili olarak, öğrencilerin daha çok okumaya yönelik derslerde başarılı olduklarını belirtirken; fizik, matematik gibi sayılarla ilgili derslerde ise başarısız olduklarını dile getirmişlerdir²⁷.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı ilköğretim düzeyinde özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin eğitiminden sorumlu öğretmenlerin; eğitim

²⁵ AYDIN, B.-ŞAHİN, R. 2002: “**Kaynaştırma Programının Uygulandığı Okullardaki Uygulamalarla Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinin Karşılaştırılması**”. 11. Özel Eğitim Kongresi. Konya: Eğitim Kitabevi.

²⁶ DİKEN, H. İ. 1998.

²⁷ BATU, S.-KIRCAALİ-İFTAR G.-UZUNER Y. 2004: “**Özel Gereksinimli Öğrencilerin Kaynaştırıldığı Bir Kız Meslek Lisesindeki Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüş ve Önerileri**”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 33–50 Ankara.

programı, öğrenciler, ebeveynler ve uygulamalar ile ilgili tutum ve görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırmanın alt amaçlarında;

1. Kaynaştırma uygulamasındaki boyutların (program, öğrenci, veli ve uygulanabilirlik) değerlendirilmesinde öğretmenlerin cinsiyetine göre anlamlı farklılık var mıdır?

2. Kaynaştırma uygulamasındaki boyutların (program, öğrenci, veli ve uygulanabilirlik) değerlendirilmesinde öğretmenlerin medeni durumuna göre anlamlı farklılık var mıdır?

3. Kaynaştırma uygulamasındaki boyutların (program, öğrenci, veli ve uygulanabilirlik) değerlendirilmesinde öğretmenlerin engelli öğrenci türlerine göre anlamlı farklılık var mıdır?

4. Kaynaştırma uygulamasındaki boyutların (program, öğrenci, veli ve uygulanabilirlik) değerlendirilmesinde öğretmenlerin kaynaştırma uygulaması dersi veya semineri almalarına göre anlamlı farklılık var mıdır?

Sorularına cevap aranacaktır.

Araştırmanın Önemi

Ülke genelinde yapılan kaynaştırma uygulamalarıyla ilgili araştırmalarda öğretmenlerin yetersizliği ve isteksizliği göze çarpmaktadır. Bu durumun Kars ilinde nasıl bir düzeyde olduğunu belirlemek; ayrıca çalışmanın kaynaştırma uygulamasına yönelik Kars ilinde yapılan ilk bilimsel araştırma olması, yakın çevredeki Iğdır ve Ardahan illerine de katkı sağlaması açısından araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

I. BÖLÜM (YÖNTEM)

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Kars il merkezi, ilçe ve köylerinde bulunan 400 kaynaştırma eğitimi öğrencisine eğitim hizmeti veren yaklaşık 200 öğretmenden oluşmaktadır. Örneklem ise evreni temsil etme düzeyi itibarıyla ulaşılabilen Kars il merkezinde görev yapan 42 kaynaştırma eğitimi veren öğretmenlerden oluşmaktadır.

Sınırlılıklar

Yapılan araştırma 2009- 2010 eğitim öğretim yılında Kars il merkezindeki devlet okullarında görev yapıyor olup kaynaştırma öğrencisi bulunan 43 sınıf ve branş öğretmeniyle sınırlıdır. Deneklerin 42 tanesi değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma Yöntem ve Modeli

Araştırmamız genel tarama modelindedir. Bu model yardımıyla Kars ili merkezindeki ilköğretim okullarında kaynaştırma eğitimi yapılan okuldaki kaynaştırma eğitimi veren öğretmenlerin belirlediğimiz faktörler açısından

tutumları değerlendirilmiştir. Tarama modeli araştırmalar geçmişte veya var olan bir durumu var olduğu durumuyla betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan eşya, olay ve olgular kendi koşulları çerçevesinde irdelenir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmamızın veri toplanma aracı; daha önce de birtakım araştırmalarda kullanılan standart bir tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesinde Ertem'in (2005) "özel eğitim ya da rehabilitasyon veren kurumlarda çile merkezli yaklaşımların değerlendirilmesi" adlı ölçeğinden; Çetin'in (2004) "özel eğitim alanında çalışan eğitimcilerin yaşadığı güçlüklerin bulunması" adlı ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek araştırma açısından uygun görülmüştür ve sadece bazı maddelerdeki ifadeler üzerinde çalışılmıştır. Ölçeğin genel çatısı ve yapısı bozulmamıştır. 60 madde, derecelendirme türünden dört seçenekli likert türü ve 5 bölümden oluşan ölçeğin araştırma sınırları açısından kapsam geçerliliği olduğu alan uzmanları görüşleriyle de desteklenmiştir.

Veri analizi

Analiz boyutunda SPSS paket programından yararlanılmıştır. Cinsiyet, medeni durum, engelli öğrenci, kaynaştırma dersi alan öğretmenler değişkeni mann- whitney testi ile; mesleki durum ise kruskal- wallis test ile analiz edilmiştir. Ölçeğin boyutlarındaki (programla, velilerle, öğrencilerle ve uygulamayla ilgili) maddeler sırasıyla değerlendirilmeyip genel olarak anlamlı farklılıklarına bakılmıştır.

II. BÖLÜM (BULGULAR ve SONUÇ)

Tablo -1 Cinsiyet Açısından Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Tutumları

	Kadın (N=28)	Erkek (N=14)	Z [‡]
	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	
Programla ilgili tutumlar	3.33 ± 0.31	3.49 ± 0.35	-2.09*
Öğrencilerle ilgili tutumlar	2.62 ± 0.56	2.88 ± 0.37	-1.28
Velilerle ilgili tutumlar	2.16 ± 0.68	2.36 ± 0.39	-1.75
Uygulama ile ilgili tutumlar	4.39 ± 0.49	4.53 ± 0.31	-1.25

*: significant at 0.05

‡: Mann-Whitney U test

Öğretmenlerin; eğitim program, öğrenciler, ebeveynler ve uygulama boyutlarının cinsiyet faktörü açısından değerlendirilmesi yapıldığında; programla ilgili tutum ve görüş faktörünün ortalamaları kadın ($\bar{X} = 3.33$) ve erkek ($\bar{X} = 3.49$) grubuna göre Mann-Whitney U nonparametrik analizi ile

incelendiğinde, aralarında istatistikî olarak anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.092$, $p<0.05$). Bu farkın, eğitim programının geliştirilmesinde eğitici öğretmenlerin görüşleri tam olarak alınmamış olmasından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Cinsiyete göre diğer faktörlerden öğrencilerle ilgili, velilerle ilgili ve uygulama ile ilgili tutumların ortalama skorları arasında fark bulunmamıştır. Erkek öğretmenlerin eğitim programına bakışları biraz daha olumlu olduğu söylenebilir. Muhtemelen bu durumun, en azından çocuk bakımının daha çok kadına dönük bir işgörü alanı olması nedeniyle bayan öğretmenlerin biraz daha mükemmeliyetçi olmalarına bağlanabileceği düşünülebilir.

Tablo -2 Medeni Durum Açısından Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Tutumları

	Evli (N=30)	Bekar (N=12)	Z [†]
	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	
Programla ilgili tutumlar	3.39 \pm 0.34	3.36 \pm 0.33	-0.32
Öğrencilerle ilgili tutumlar	2.67 \pm 0.54	2.80 \pm 0.46	-0.39
Velilerle ilgili tutumlar	2.19 \pm 0.57	2.32 \pm 0.69	-0.41
Uygulama ile ilgili tutumlar	4.36 \pm 0.46	4.63 \pm 0.35	-1.91

†: Mann-Whitney U test

Medeni durum bakımından incelendiğinde; evli ve bekâr denekler arasında hiçbir tutum bakımından anlamlı fark bulunmamıştır. Ancak uygulama bakımından evli ve bekârların ortalama puanları arasında her ne kadar fark görülse de istatistikî olarak fark var diyemiyoruz ($z=-1.901$, $p=0.06$). Burada bir öğretmenin üst düzey alan yeterliliği, formasyon yeterliliği, genel ve özel kültür yeterliliği ile profesyonel bir uzman olmasının gereği işini yapması açısından evli veya bekâr olmasının bir fark yaratmaması olumlu bir tutum olarak ifade edilebilir. Eğer anlamlı bir fark oluşmuş olsa idi, bunun da öğretmeni diğer meslek sahiplerinden ayırt eden amatörlük ruhundan kaynaklandığını söylenebilirdi.

Tablo - 3 Engelli Öğrenci Değişkeni Açısından Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Tutumları

	Engelli öğrenci var (N=23)	Engelli öğrenci yok (N=19)	Z [†]
	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	
Programla ilgili tutumlar	3.39 \pm 0.30	3.37 \pm 0.37	-0.04
Öğrencilerle ilgili tutumlar	2.55 \pm 0.60	2.90 \pm 0.31	-2.21*
Velilerle ilgili tutumlar	2.31 \pm 0.74	2.12 \pm 0.35	-0.58
Uygulama ile ilgili tutumlar	4.36 \pm 0.51	4.52 \pm 0.33	-1.70

*: significant at 0.05

†: Mann-Whitney U test

Uygulama yapılan sınıfta engelli öğrencinin olup olmaması bakımından tutum ölçekleri incelendiğinde, sadece öğrenci tutumu faktörü bakımından anlamlı fark bulunurken ($z=-2.215$, $p<0.05$), diğer faktörler arasında fark tespit edilememiştir. Tablo değerlerinden anlaşıldığı kadarıyla, kaynaştırma öğrencisi olan öğretmenlerin sistemle ilgili tutum ve görüşleri daha olumsuz olmakla beraber, kaynaştırma öğrencisi olmayan öğretmenlerin tutumları ise daha olumludur. Bu sonuca göre, ebeveynler boyutu için şunlar söylenebilir: kaynaştırma öğrencisi olanların daha fazla sorunsal durumlardan dolayı ailelerle iletişim problemleri yaşamakta olabilecekleri düşünülebilir. Ayrıca hem öğretmenlerin ve hem de ailelerin bu durumda olan çocuklara nasıl davranılması gereği ile ilgili sıkıntılar yaşamakta oldukları anlaşılıyor.

Tablo – 4 Kaynaştırma Dersi Değişkeni Açısından Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Tutumları

	Kaynaştırma dersi alan (N=10)	Kaynaştırma dersi almayan (N=32)	Z [‡]
	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	$\bar{X} \pm \text{Std. dev.}$	
Programla ilgili tutumlar	3.21 \pm 0.40	3.44 \pm 0.30	-1.86
Öğrencilerle ilgili tutumlar	2.86 \pm 0.38	2.66 \pm 0.55	-0.95
Velilerle ilgili tutumlar	1.97 \pm 0.56	2.31 \pm 0.60	-2.19*
Uygulama ile ilgili tutumlar	4.36 \pm 0.32	4.46 \pm 0.48	-0.65

*: significant at 0.05

‡: Mann-Whitney U test

Kaynaştırma dersi alanlar ile almayanlar tutum ölçeği faktörleri bakımından incelendiğinde, bu defa veli ile ilgili tutum ölçeği ortalama skorları açısından anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.194$, $p<0.05$). Bu sonuçları dikkate aldığımızda, bu dersi almayanların diğer faktörlerden ziyade, velilerle ilgili tutumlarının daha olumlu olmasının sebebini; bu öğretmenlerin uygulama sistematiği konusunda fazla bilgili olmamalarından dolayı, bazı sorunlu davranışları farkında olmadan atlamış olmalarına bağlayabiliriz. Bu yüzden aile kaynaklı sorunlar göz ardı edileceğinden, öğretmenle ebeveynler arasında çözümü için tartışılması gereken bir sorun yok gibi gözükcektir. Bu dersi almış olanlar ise yeri geldiğinde aileyi ve veliyi suçlama durumuna düşeceğinden algılar farklı olacaktır.

Tablo - 5 Mesleki Durum Değişkeni Açısından Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Tutumları (1...4)

	1-5 yıl (N=14)	6-10 yıl (N=10)	11-15 yıl (N=11)	16 yıl ve sonrası (N=7)	χ^2 ‡
	$\bar{X} \pm$ Std. dev.	$\bar{X} \pm$ Std. dev.	$\bar{X} \pm$ Std. dev.	$\bar{X} \pm$ Std. dev.	
Programla ilgili tutumlar	3.36 ± 0.26	3.35 ± 0.41	3.44 ± 0.40	3.39 ± 0.30	0.74
Öğrencilerle ilgili tutumlar	2.55 ± 0.73	2.96 ± 0.24	2.60 ± 0.44	2.83 ± 0.24	6.14
Velilerle ilgili tutumlar	2.05 ± 0.57	2.26 ± 0.68	2.35 ± 0.73	2.33 ± 0.25	2.27
Uygulama ile ilgili tutumlar	4.34 ± 0.51	4.48 ± 0.27	4.52 ± 0.54	4.41 ± 0.37	0.54

‡: Kruskal-Wallis Test

Mesleki durum bakımından tutum ölçekleri araştırıldığında, hiçbir tutum faktörlerinin ortalama skorları bakımından aralarında anlamlı fark bulunamamıştır. Tablo verilerinden de açıkça anlaşıldığı gibi meslekteki kıdemin öğretmen tutumları açısından bir fark yaratmamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, kaynaştırma eğitiminin plânlama ve uygulanmasında olası sorunların henüz farkında olmadığımız ve ilgili çevreler açısından gerekli farkındalık düzeylerinin henüz istenen seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. Anlamlı düzeyde sorun ifade edecek olan anlamlı farklılıkların olmaması, tüm sorunların çözülmüş olduğu anlamına geldiği söylenemez. Çünkü bu alan eğitimiyle ilgili çok temel sorunların yaşanmaya devam ettiği bilinmektedir. Olası sorunlara temas edilememesinin sebebi; engelli öğrencilerin diğer öğrencilerle kaynaştırılması eğitimi alanında yeteri kadar farkındalık oluşturulamamış gibi bir durumdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, öncelikli olarak bu alan eğitimi noktasında daha fazla bilinçlendirici farkındalık çalışmalarına ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda her ilköğretim okulunda bu eğitimi verebilecek düzeyde uzman eğitimcilere ihtiyaç vardır. Ayrıca özellikle ebeveynlerin, bu eğitim ve öğretim hizmetinden yararlanması gereken

çocukları olanların, biliş düzeylerinin yükseltilmesi ve asıl noksanlığın ve engelin o çocuklara sunulması gereken hizmetlerin göz ardı edilmiş olması olduğu anlayışı geliştirilmelidir. Bu manada eğitilerek kendine yetebilme alışkanlıkları edinen dezavantajlı çocukların, ileriye dönük olarak başkalarına yük olma durumları da ortadan kalkacak, bu gençlerin de topluma birçok açıdan katkı sağlayabilen bireyler olmaları sağlanabilecektir. Böyle bir sonucun gerçekleşmesi, her şeyden önce ailelere çok önemli düzeylerde rahatlık sağlayacaktır. Aslında esas engel, onların dezavantajlı olmaları değil, dezavantajların giderilebilme fırsatları varken ihmal edilmeleridir.

KAYNAKLAR

- AKÇAMETE, G.-GÜRGÜR, H.-KIŞ, A. 2004: “Okul Dışı Ortamlarda Özel Gereksinimli Öğrencilere Verilen Destek Hizmetlere İlişkin Gönüllü Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleri”. 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi’nde sunulmuş bildiri, Bolu.
- AKÇAMETE A. G., 2009: **Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim** (2. baskı) Ankara: Kök Yayıncılık
- AYDIN, B.-ŞAHİN, R. 2002: “**Kaynaştırma Programının Uygulandığı Okullardaki Uygulamalarla Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinin Karşılaştırılması**”. 11. Özel Eğitim Kongresi. Konya: Eğitim Kitabevi.
- BATU, E. S. 1998: **Özel Gereksinimli Öğrencilerin Kaynaştırıldığı Bir Kız Meslek Lisesindeki Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüş ve Önerileri**. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- BATU, S.-KIRCAALİ-İFTAR G.-UZUNER Y. 2004: “**Özel Gereksinimli Öğrencilerin Kaynaştırıldığı Bir Kız Meslek Lisesindeki Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüş ve Önerileri**”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 33–50 Ankara.
- BAYKOÇ-DÖNMEZ, N.-AVCI, N.-ASLAN, N. 1997: “**İlk ve Ortaöğretim Kurumu Öğretmenlerinin Engellilere ve Kaynaştırmaya İlişkin Bilgi ve Görüşleri**”. 4. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi’nde sunulmuş bildiri. Eskişehir, Eylül.
- DİKEN, H. İ. 1998: **Sınıfta Zihinsel Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Sınıf Öğretmenlerinin Zihinsel Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutumlarını Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu
- DİLER, N. 1998: “**Kaynaştırma Kavramı, Kaynaştırma Uygulamaları Ve Etkili Kaynaştırma İçin Yapılması Gerekenler**”. 8. Ulusal Özel Eğitim Kongresi, Edirne.
- ERİPEK, S. 1986: “**Özel Gereksinimli Çocukların Normal Sınıflara Yerleştirilmesi ‘Kaynaştırma’**”. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(2).
- ERİPEK, S. 2004: “**Türkiye’de Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırılmalarına**

- İlişkin Olarak Yapılan Araştırmaların Gözden Geçirilmesi**". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 25–32. Ankara
- EURYBASE 2009: **Türk Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi**. Ankara: European Commission
- FICUS, E. D.-MANDELL, C. J. 1983: **"Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Geliştirilmesi"** AKÇAMETE, G. (Ed.), Çev. ŞENEL, H. G. ve TEKİN, E. ÖZKAN Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- KARGIN, T.-BAYDIK, B. 2002: **"Kaynaştırma Ortamındaki İşitme Engelli Olmayan Öğrencilerin İşitme Engelli Akranlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişken Açısından İncelenmesi"** Özel Eğitim Dergisi. 3 (2), 27–39.
- KARGIN, T.-ACARLAR, F.-SUCUOĞLU, B. 2005: **"Öğretmen, Yönetici ve Anne Babaların Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi"** Özel Eğitim Dergisi, 4 (2), 55–76.
- KARGIN, T. 2004: **"Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri"** Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 1–13. Ankara
- KAYAOĞLU, H. 1999: **Bilgilendirme Programının Normal Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Ortamındaki İşitme Özel Gereksinimli Çocuklara Yönelik Tutumlarına Etkisi**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- KIRCAALİ-İFTAR, G. 1992: **"Kaynaştırma Becerileri Öz-Değerlendirme Aracı"** Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5, 119–129 Eskişehir
- KIRCAALİ-İFTAR, G. 1998: **"Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim"** S. Eripek (Ed.), Özel Eğitim (1–14). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- KÜÇÜKER, S.-KANIK-RICHTER, N. 1994: **"Normal Çocuğa Sahip Anne Babaların Özürlü Çocuklara Yönelik Tutumları"**, Özel Eğitim Dergisi, 1(4), 13–19. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- METİN, N. 1997: **"Anaokuluna Devam Eden 4–6 Yaş Grubundaki Çocukların Anne Babalarının Normal ve Özürlü Çocukların Kaynaştırıldığı Programlar Hakkındaki Düşüncelerinin İncelenmesi"** 5. Mithat Enç Günleri. Ankara: Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yayınları.
- OSBORNE, A. G.-DIMATTIA, P. 1994: **"The Least Restrictive Environment Mandate: Legal Implications"**. Exceptional Children, 61(1), 6–14.
- ÖNCÜL, N.-BATU, S. 2004: **"Eskişehir İlinde Kaynaştırma Uygulamasının Yapıldığı Bir İlköğretim Okunda Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri"** 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Bolu.
- ÖZBABA, N. 2000: **Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

- SUCUOĞLU, B. 2004: **“Türkiye’de Kaynaştırma Uygulamaları: Yayınlar/Araştırmalar (1980–2005)”** Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2) 15–23 Ankara.
- TEMİR, D. 2002: **Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- UYSAL, A. 2003: **“Kaynaştırma Uygulaması Yapan Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri”** 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi. Ankara: Kök Yayınevi
- http://okulweb.meb.gov.tr/75/01/306898/index_dosyalar/BEP.doc (17.01.2010)